

KITAIBELIA	XV. évf. 1–2. szám	pp.: 3–11.	Debrecen (2010) 2011
------------	--------------------	------------	----------------------

Száz éve hunyt el Simonkai Lajos (1851–1910)

SOMLYAY Lajos

MTM Növénytára, H-1476 Budapest Pf.: 222.
somlyay@bot.nhmus.hu

Nyíregyházán született 1851. január 9-én. Elemi iskoláit és a gimnázium alsó négy osztályát szülővárosában, a felső négy osztályt (1866–1870) Eperjesen végezte. Itt Hazslinszky Frigyes, kora egyik legképzettebb magyar természettudósának tanítványa lett, akinek hatására egy életre elkötelezte magát a botanikának. Az érettségi után a Pesti Tudományegyetemre iratkozott be (1870), ahol Jurányi Lajos professzor lett a mestere. Jurányi elsősorban fiziológiával foglalkozott, így az akkor még Simkovics névre hallgató fiatalember alapos növényélettani és anatómiai ismeretekre tehetett szert. Szívéhez mégis a florisztika és a növényrendszertan állt a legközelebb.

Jurányi mellett akkoriban Borbás Vince dolgozott tanszéki asszisztensként, és a két fiatalember között barátság szövődött. Sokat botanizáltak együtt a főváros környékén (2). Borbás tanári oklevele megszerzése után (1872) eltávozott az egyetemről. Helyére Simkovics került, és három évre Jurányi tanársegédje lett.

Ez idő tájt virágtalanokkal (főképpen mohákkal) is foglalkozott, s mint briológus vett részt 1872 nyarán a Hazslinszky által vezetett botanikai kutatóúton a Bánság, Arad és Hunyad megye területén. 1873-ban Baranya megyében, a Balaton környékén és a Bakonyban botanizált, rengeteg új, növényföldrajzi szempontból is kiemelkedő adattal gazdagítva hazánk flórájának ismeretét (1). 1874-ben ismét hazánk délkeleti részeit kereste fel (3). Ebben az évben szerezte meg a középiskolai tanári oklevelet.

A 70-es évek közepén Borbás viszonya Simkovicssal és számos más hazai botanikussal véglegesen megromlott, amelyet nem pusztán tudománytörténeti tényként említünk, hanem olyan szomorú epizódként, amely a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben nagyban befolyásolta a magyar botanikai közélet eseményeit. Ádáz polemizálásuk részleteire, bár azok szakmai szempontból is tanulságosak, e helyen nem térünk ki.

Simkovicsot 1875 őszen az 1873-ban megnyílt nagyváradi állami főreáliskola tanárává nevezték ki. (Az intézmény a Szent László téri egykori püspöki épületben, a mai városháza helyén működött.) 1879-ben a Budapesti Tudományegyetemen megszerezte a bölcsészeti doktorátust. 1880–1881 években a pancsovai, 1881–1891 között pedig az aradi főreáliskolában tanított.

Az áthelyezések nem szegték munkakedvét. Új lakóhelyein töretlen lelkesedéssel és alapossággal látott hozzá a tágabb környék botanikai kutatásához (4, 5, 6, 7, 8, 9). Különösen a Nagyvárad és Arad környéke növényvilágáról szóló dolgozatai számítanak alapvető forrásmunkáknak, az utóbbiban az állattani részt is ő írta (13, 17).

Áthelyezéseinek okait nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a bécsi kormányzás alatt álló „határörvidéken” működő pancsovai főreáliskola 1879-ben – a határörvidék megszűnésével – a magyar tanügyigazgatóság szervezetébe került, s 1880-tól a magyar lett a tanítási nyelv. Szintén 1880-ban bízta meg a Természet-tudományi Társulat Simkovicsot Erdély flórájának kritikai feldolgozásával. Lehetséges, hogy e történések összefüggenek Simkovics rövid pancsovai működésével.

Aradra kerülvén arra a területre (Partium és Erdély) koncentrállhatta minden figyelmét, amelynek növény-világával – saját bevallása szerint – már 1872 óta foglalkozott. Rengeteget utazott, gyűjtött, sőt, az erdélyi flórára vonatkozó tanulmányok céljából az 1883–84. tanévben hat hónapig szabadságon tartózkodott Bécs-ben. Átnézte az itteni múzeum és egyetem herbáriumát, továbbá Anton Kerner és Eugen von Halácsy magán-herbáriumát. Emellett több nagy hazai herbáriumot is átvizsgált, kritikai revízió alá vette Erdély

korábbi kiemelkedő kutatóinak, Johann Christian Gottlob Baumgarten Nagyszebenben, és Ferdinand Schur részben Lembergben őrzött (és onnan kölcsönbe kapott) eredeti anyagait is. Simonkai magnum opus-sza nagyon alapos munka, kétségtelenül élete fő művének tekinthető (10). Ugyanakkor nem kétséges, hogy e mű távolról sem jelentette Erdély flórájának teljes feltárását, és több növényföldrajzi, taxonómiai megállapítása vitatható, vagy ma már meghaladott. Igazat kell adnunk Gombocz Endrének (29), aki szerint „kritikai munkásságának legnagyobb érdeme, hogy Erdély flórájának irodalmában a nagytakarítást elvégezte, bár a feladat sokkal nagyobb volt, hogysen maradék nélkül megbirkózhatott volna vele”.

Simkovics jelleméről, forró hazaszeretetről sokat elárul, hogy nevét még az erdélyi flóramű megjelenése előtt, 1886-ban Simonkai-ra változtatta. Az indokot is tartalmazó, barátjához, Janka Viktorhoz írt leveléből életrajzának legalaposabb megírója, Degen Árpád közöl sokatmondó részletet (27). Ugyancsak Degen az, aki rámutat Simonkai azon – különösen a növényföldrajzi megállapításaiban tetten érhető – szakmai túlzásaira, amelyek bizonyosan Simonkai patriotizmusára vezethetők vissza. Mindamellet kitérő tanár volt, aki az oktatást és a tudományos tevékenységet egyaránt magas színvonalon művelte. Sok kiadást megélt tankönyve és növényhatározója igen keresettek voltak az ifjúság körében. Tanári nagyságát, szakmai elhivatottságát későbbi kollégája, utóbb munkásságának méltatója, a zoológus-paleontológus Méhes Gyula ecseteli szívhez szólóan (33).

A flórakutatás mellett rendszertani, különösen egyes fás nemzetségek szisztematikai kérdéseivel is behatóan foglalkozott (11, 12, 14, 15). Szakmai szemléletén, fajfelfogásán nagy mértékben Anton Kerner hatása tükröződik. Az új fajok felállításakor nagy jelentőséget tulajdonított a növényföldrajzi szempontoknak, ami akkoriban forradalmian újnak számított (15, 16, 21).

1891-ben Simonkai-t a budapesti VII. kerületi állami gimnázium (a hírneves „Barcsay”, ma: Madách Imre Gimnázium) tanárává nevezték ki. 1892-ben a Budapesti Tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett növényföldrajzból, s mint magántanár egészen a haláláig működött az egyetemen (35). A főváros gazdag és változatos flórája újra felkeltette kutatói szenvedélyét (19, 20). Igen sok kirándulást vezetett Budapest környékére, amelyeken tanítványainak népes tábora kísérte. Első mesteréhez, Hazslinszkyhoz hasonlóan ő is felkarolta a botanika iránt fogékony tanítványait, „s velük barátilag érintkezett” (27). A legkedvesebb tanítványa talán Wagner János volt még az aradi évekből, de budapesti hallgatói közül jó viszonyt ápolt többek között Szabó Zoltánnal és Gáyer Gyulával, a hazai botanika később meghatározó tudósaival is.

Ugyancsak 1891-ben a Természettudományi Társulat megbízta egy magyar dendrológiai mű megírásával. Simonkai ezt már korábban tervbe vette, s most újult erővel folytatta kutatásait, amelyeket később a földművelésügyi minisztérium anyagilag is támogatott. 1908-ban vonult nyugdíjba, hogy a „Dendrologia Regni-Hungarici” elkészítésének még több időt szentelhessen. Sajnos e nagyszabású munka sohasem készült el. A nyitvatermők és az egyszikűek kéziratát ugyan befejezte, de a kétszikűek közül csak egyes nemzetségek jelentek meg nyomtatásban (18, 22, 23, 24).

Budapesten, 1910. január 2-án, 59 éves korában hirtelen érte a halál.

*

Simonkai herbáriumának – amely Degen szavai szerint „egyike a legértékesebb magyar gyűjteményeknek” – legnagyobb része a Magyar Nemzeti (ma: Természettudományi) Múzeum Növénytárába került. Degen (27) megemlékezik a Magyar Mezőgazdasági Múzeumba került Simonkai-féle duplumokról is, ezek azonban – a múzeum honlapja szerint – a 2. világháború idején elpusztultak. Ugyanakkor Nagyváradon, az egykori főreáliskola román utódintézményében (munkásliceum, ma: Emanuil Gojdu Liceum) több, mint 1500 fajt tartalmazó herbárium maradt fent, amelyet 1954-ben a Körösvidéki Múzeumba (Muzeul Țării Crișurilor) szállítottak. E gyűjtemény nemrég publikált katalógusa (25, 26, 28) nemcsak igen értékes adatokat közöl, de egyértelműen mutatja Simonkai egykori kiterjedt cserekapcsolatait, továbbá azt a kevésbé ismert tény, hogy a tudós nem csak virágos növényeket, hanem kriptogámokat is szép számmal gyűjtött. Nyálkagomba, zuzmó, csillárcamoszat és moha példányait számos monográfikus munkában idézik, ez irányú erdélyi tevékenységéről Györffy István történeti áttekintése (30) is megemlékezik.

Simonkai szakmai hagyatékának másik fontos részét maguk a dolgozatai jelentik. Taxonómiai és florisztikai cikkei mellett több alapmunkával ajándékozott meg bennünket, amelyek minden hiányosságuk mellett is nélkülözhetetlen források a kutató számára (vö. 31, 32, 34).

Szakmai terveit főleg erdélyi flóraművének sikeres fogadtatása után, a 19. század utolsó évtizedében kezdtek túlságosan szerteágazóvá, gyakorlatilag megvalósíthatatlanná válni. Kevésbé ismert, hogy az 1890-ben meghirdetett nagyszabású Semsey-féle akadémiai pályázaton is részt akart venni. A felhívás szerint tíz alapvető tudományos téma, köztük Magyarország flórájának megírásával lehetett titkosan pályázni. A

pályázatok kidolgozására, ill. benyújtására öt év állt rendelkezésre. A magyar flóra megírásának lehetősége – Mágocsy-Dietz Sándorhoz írt levelei alapján – valósággal lázba hozta Simonkait, akinek kezdeményezésére, hosszabb puhatolózás és egyeztetés után, végül összeállt egy öt fős pályázó társaság (Filarszky Nándor, Mágocsy, Simonkai és Schilberszky Károly itthonról, valamint Zahlbruckner Sándor Bécsből). A szövetkező tagok apró részletekre kiterjedő szerződése ellenére a pályázatból semmi nem lett, bár a többi tudományterület pályázói is csak kevés értékelhető eredményt mutattak fel. Ehhez kapcsolódó momentum, hogy az MTA Matematikai és Természettudományi Bizottsága még 1891-ben 150 ft összeget utalványozott Simonkainak „Horvát-Szlavonország flórájának kutatására”. E támogatásért Simonkai már annak tudatában folyamodott, hogy előtte (1891 februárjában) megkapta a „magyar dendrológia” megírására vonatkozó megbízását. Túlságosan nagyszabású tervek ezek egy olyan embernek, akinek a tanári hivatását is tisztességgel el kell látnia. Néhány publikált részeredményt leszámítva nem is valósultak meg.

Köszönetnyilvánítás

Hálámat fejezem ki Schellinger Zsuzsannának, az MTM Könyvtára Tudománytörténeti Gyűjteménye kezelőjének, hogy az itt őrzött Simonkai-hagyatékot tanulmányozhattam, kézirati anyagát felhasználhattam. Purger Dragicának (Pécs) Simonkai Lajos pancsovai működésére vonatkozó információját köszönöm.

Simonkai válogatott művei:

(Az alábbi listából hiányoznak azon dolgozatai, amelyek lényegében csak új taxonok leírását tartalmazzák.)

- (1) Adatok Magyarhon edényes növényeihez. – Math. Term.tud. Közlem. **11**(6): 157–211. 1874.
- (2) Fűvészeti jegyzetek Budapest és környékének növényzetéről. – Magyar Növ. Lapok **1**(8): 125–128.; **1**(9): 147–151. 1877.
- (3) Bánsági s Hunyadmegyei utazásom 1874-ben. – Math. Term.tud. Közlem. **15**(16): 479–624. 1878.
- (4) Adatok Kolozsvár és Torda vidékének flórájához. – Magyar Növ. Lapok **2**(21): 145–153. 1878.
- (5) Pótdatok Kolozsvár és Torda vidékének flórájához. – Magyar Növ. Lapok **3**(28): 49–53. 1879.
- (6) Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. – Math. Term.tud. Közlem. **16**(2): 71–150. 1879.
- (7) Kirándulásaim a Bihar- és az Iskolahegységekben. – Természetrzaji Füz. **5**(1)[1881]: 43–56. 1882.
- (8) Pancsova vidékének növényzete. – Magyar Növ. Lapok **6**(63): 17–21., **6**(64–65): 49–53. 1882.
- (9) Arad város és megyéje flórájának főbb vonásai. – Természetrzaji Füz. **9**(1): 1–46. 1885.
- (10) Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata. (Enumeratio florum transsilvanicae vesiculosae critica.) – Kir. Magyar Term.tud. Társ., Budapest. 1887 [1886], 678 pp.
- (11) Hazánk és a földkerekség Hársfajainak bíráló átnézete. (Revisio Tiliarum Hungaricarum atque orbis terrarum.) – Math. Term.tud. Közlem. **22**(7): 269–352. + 2 t. 1888.
- (12) Magyarország és környékének Zanótjai. (Cytisi Hungariae, terrarumque finitimarum.) – Math. Term.tud. Közlem. **22**(8): 353–381. 1888.
- (13) Nagyváradnak és vidékének növényvilága. – In: Bunyitay V. (szerk.), Nagyvárad természetrajza, Franklin-társulat, Budapest, pp. 45–134. 1890.
- (14) Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei. (Quercus et Querceta Hungariae.) – MTA, Budapest. 40 pp. + 10 t. 1890.
- (15) Növényföldrajzi vonások hazánk flórájának jellemzéséhez. – Math. Term.tud. Közlem. **24**(10): 575–629. 1891.
- (16) Újabb mozgalmak és eszmék hazánk flórája terén. – A magyar orvosok és természetvizsgálók 1890. augusztus 16–20-ig Nagyváradon tartott XXV. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai, Budapest, pp. 425–429. 1891.
- (17) Aradvármegye és Arad szabad királyi város természetrajzi leírása. – Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája (szerk. Jancsó Benedek) 1. köt. 2. rész (XXXIX. + 426 pp. + 10. t.), 3. rész (VI. + 134 pp.), Monographia-bizottság, Arad, 1893.
- (18) Óshonos és termesztett szilfáink fajai. – Erd. Lapok **37**(2): 159–179. 1898.
- (19) Újabb adatok Budapest növényzetének ismeretéhez. – Növ. Közlem. **2**(4): 169–170. 1903.
- (20) Pótlék Budapest és vidéke növényzetének ismertetéséhez. (Ergänzungen zur Kenntniss der Flora von Budapest und Umgebung.) – Magyar Bot. Lapok **3**(3–5): 79–87. 1904.
- (21) Növényföldrajzi vázlatok hazánk flórája köréből. – A magyar orvosok és természetvizsgálók 1907. augusztus 25–29-ig Pozsonyban tartott XXXIV. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai, Budapest, pp. 243–247. 1907.
- (22) A Magyar Királyság óshonos és kultivált benge-fajai. (Species Rhamnorum in Regno Hungarico spontaneorum culturarumque.) – Növ. Közlem. **6**(2): 39–58. 1907.

- (23) Magyarország és a vele délnyugaton kapcsolatos területek őshonos, valamint kultivált Acer-einek foglalata. (Conspectus Acerorum, in Hungaria, terrisque Balkani-septentrionalis Hungariae adjacentibus, spontaneorum et cultorum.) – Növ. Közlem. 7(4): 141–182. 1908.
- (24) Hazánk és az Adria északkeleti mellékeinek őshonos valamint honosított „Ribes”-fajai és azok fajváltozatai. (Synopsis specierum generis „Ribes”, in Hungaria inque ditone Adriae septentrionali-orientalis, – spontaneorum cultorum-que.) – Bot. Közlem. 8(1): 2–26. 1909.

Simonkaira vonatkozó alapvető szakirodalom:

- (25) DANCIU, V. M. – GOLBAN, D. (2008): The herbarium of Simonkai L. in the collection of the Cris County Museum (Part I.). – *Nymphaea* 35: 35–126.
- (26) DANCIU, V. M. – GOLBAN, D. (2009): The herbarium of Simonkai L. in the collection of the Cris County Museum (Part II.). – *Nymphaea* 36: 37–166.
- (27) DEGEN, Á. (1910): Dr. Simonkai Lajos. – *Magyar Bot. Lapok* 9: 2–25.
- (28) GOLBAN, D. – POPA, E. (2006): Ierbarul Simonlai - index alfabetic al speciilor din colectia muzeului Ţării Crişurilor. – *Nymphaea* 33: 103–135.
- (29) GOMBOCZ E. (1936): A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. – MTA, Budapest. 636 pp.
- (30) GYÖRFFY I. (1943): Erdély virágtalan növényei (Cryptogamae) a kutatás jövőtnéző megvilágításában. – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 40 pp. + 6 t. [Erdélyi Tudományos Füzetek 152 sz.]
- (31) KÜMMERLE J. B. (1910): Nomenclator Simonkaianus. – *Bot. Közlem.* 9(6): 255–281.
- (32) LENGYEL G. (1910): Dr. Simonkai Lajos irodalmi működése. – *Magyar Bot. Lapok* 9: 26–34.
- (33) MÉHES Gy. (1910): Dr. Simonkai Lajos (1851. január 9. – 1910. január 2.). – A budapesti VII. ker. (Barcsay-u.) m. kir. áll. főgymn. 29. évi ért. az 1909–1910-ik iskolai évről. pp. 3–32.
- (34) SZINNYEI J. (1908): Simonkai Lajos. – In: Szinnyei J., Magyar írók élete és munkái, Hornyánszky Viktor kny., Budapest. pp. 1085–1087.
- (35) TUZSON J. (1910): Simonkai Lajos (1851–1910). – *Bot. Közlem.* 9(6): 251–255.
- (36) TUZSON J. (1910): Magyarország növényföldrajzi térképe Simonkai Lajos hagyatékából. – *Bot. Közlem.* 9(6): 288–289.

**

A következőkben Simonkai néhány olyan kéziratát, illetve kéziratrészletét közöljük, amelyet a „magyar dendrológiához” írt. Úgy véljük, ezek a mai botanikus számára is érdekesek lehetnek, jóllehet nem biztos, hogy az általunk közölt formában jelentek volna meg. A szövegekben csak néhány feltétlenül szükséges javítást, illetve egységesítést eszközöltünk.

***

Szemelvények hazánk fás növényzetéből

Ha manapság végigtekintünk a magyar földnek, vagyis a Magyar Királyság területének nemcsak őshonos (*indigen*), hanem ekkorig meghonosodott (*inquilin*), tehát azon fás növényeinek során, amelyek hazánk égalja és geográfiai határai között teljes életműködésüket kellően kifejtik, vagyis önmaguktól (spontán) szaporodnak és növekednek élemedettekké: akkor már fajokban, színekben, alakokban, meglepő alakzatokban, virág- meg termékdíszben szépséges, gazdag és tekintélyes fás növényzet fog elélni sorakozni. Még élénkebbé színeiben, még gazdagabbá a természetességében válik azonban e fás sokadalom akkor, ha a hazánk középső tájain csupán csak égaljasított (akklimatizált), vagy pedig tél idején az égaljasításhoz még védő, takargató gondozást is igénylő fás növényeinket is figyelembe vesszük; azokat az örökzöld fás növényeket, amelyek hazánk egyes melegebb s védett helyein, de különösen Quarnero tengeri égalja alatt, ott Fiume vidékén, a szabad ég alatt teljes díszükben pompáznak évek hosszán át, szakadatlanul.

Hazánk e díszes, e gazdag fás világának alakjaiból fogok ez alkalommal néhányat kiszemelni, bemutatni és ösmertetni. De mielőtt ezt tenném, illő, hogy rövid visszapillantást vessek a mi fás-tanunk, a mi dendrológiánk múltjára, zsenge kezdeteire.

Néhány erdélyi erdei fát és fás szárú növényt már Ziegler János felsorol Délkeleti-Kárpátaink flórájából 1806-ban, Lerchenfeld József kézírata nyomán. Erdei fás növényeink e névsorozatát részint megelőzőleg, részint követőleg jelent meg 1799 és 1812 közt, füzetekben, Waldstein és Kitaibel klasszikus képes nagy műve, fás növényzetünkre is fontos adatokkal. Majd dr. Baumgarten János adja közzé 1816-ban Erdély

flórájának részletes ösmertetését, vagyis egyúttal az Erdély fás növényzetére vonatkozó összes tudását. Évekkel később, 1821-ben dr. Rochel Antalnak, az akkori pesti egyetemi botanikai kertünk főkertészének munkája („Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath in Ober-Ungarn”) válik ki alapos fás-tani közléseivel. Kiválik, mert e művében Északnyugati-Kárpátaink vidékének gyümölcsfáit és összes előtte ösmert erdei fáit, szám szerint 130-at oly behatóan, megfigyelések közlésével tárgyalja, hogy tárgyalásainak növényföldrajzilag is fontossága van.

Megnehezedett azonban a múlt évszázadokban az idők járása erdeink élete felett. Hamuzsírúrá égették a könnyebben hozzáférhetőket. Ámde jött egy okosabb új korszak, amely a fásítást, mégpedig a kénytelen gyors fásítást tette sürgőssé. Így keletkeztek a gyors növekedésű fák ültetéséből: akác, nyárfa, és sok füzes ligeteink, lágyfa erdeink.

Mindezek lezajlása után jelent meg 1870-ben egy tisztán dendrológiai hazai mű. Balás Árpád, a keszthelyi felsőbb gazdasági tanintézet tanára írta ezt, és műve Selmeczen, a mai erdészeti akadémia székhelyén jelent meg. Balás még csak 118 faj fontosabb, hazai vadon termő és meghonosított fának és cserjének rendszeres felsorolásával és leírásával tud beszámolni.

De megint változtak az idők, és nagyot gyarapodott magyar dendrológiánk ösmere csakhamar. A legfelsőbb régiókban és a tudomány lelkes szolgáiban egyaránt megindult a dendrológiai munkásság.

József királyi herceg, az első magyar dendrológus, 1885-ben közzétette a Fiumében nagy gonddal és nagy áldozattal létesített örökzöld fás kertjének növényhonosításait. Ugyancsak Ő, 1892-ben azon gyönyörű fás kertjének jegyzékét állítá össze, amelyet, némi bővítés mellett, Alcsúton manap is megbámulhat bárki; de csak néhány külön példányban, amely ezért a könyvpiacon nem jelent meg.

De becses fás-tani honosításokról szolgáltattak adatokat az idő tájtól mindekkorig egyrészt a budapesti tudományegyetem növénykertje; azután a selmeczi erdészeti akadémia az ő gazdag kertjének jegyzékével és hegyvidéki erdei telepítéseivel; majd meg a magyaróvári gazdasági akadémia gazdag fás kertészete. Végül említsük meg, hogy a magyar botanikusok fáradságos, szakszerű florisztikai működése is sok jellemző vonást fedezett fel 1870 óta a magyar flóra fás növényzetében.

E fás-tani adatokat és ösmereket értékesíteni törekedett Fekete Lajos és Mágocsy-Dietz Sándor 1896-ban megjelent „Erdészeti növénytana”; értékesíté annyira, hogy manapság, noha az Ő munkájuk nem speciális dendrológia, hanem csak erdészeti mű, az Ő művük az ekkorig megjelent legbővebb dendrológiánk. Persze nem valódi dendrológiai célból készült, tehát hiányos dendrológiánk. Mert a mi dendrológiánknak nem csak az erdészeti, hanem a kertészeti fontos fás növényeket is egyé kell társítania. És ha mi azokat egy műbe összefoglaljuk, akkor kutatásaim nyomán azt jelenthetem ki, hogy a mi földrajzi határaink, a mi éghajlati és domborzati viszonyaink nyomán, a mi dendrológiánk gazdagabb és érdekesebb fajokban mint Németorszáé, amelyet már annyian és annyian megírtak és kitataroztak, holott a mienket még meg se írták. Gazdagabb és érdekesebb a keleti, az átmeneti vonásaiért, valamint azért, hogy Kárpátainkon az északi fás növény is megterem; de Németországban meg nem teremhet az az örökzöld növényzet, amelyet a mi Adriánk melléke táplál. A mi fás növényzetünk fajainak, fajtáinak, fajváltozatainak száma az 1900-at jóval meghaladja.

***

***Taxus baccata* L. – Tertyőfa, Tiszafa**

[*Taxus baccata* L. spec. plant. (1753) 1040; Geners.# elench. 72; Lerchenf. ap. Ziegler de re sylv. 27; Wahlenb. fl. carp. princ. 322; Baumg. en. II. 307; Rochel misc. 70–71; Endl. conif. 242; Simk. erdély flór. 596. – Tertyő. Tertyőfa. Tiszafa. Tiszafenyő.]

Lassan növekedő, de állítólag 2000 esztendőskort is elérő örökzöld fa. Idős korában koronája szélesen szétterjedt, szélesebb a magasságánál, derekának átmérője több méter vastagságú, sudara 20–25 méter magasságra emelkedő. Nagyobb fa alakjában manap csak egyes kertjeinkben láthatjuk. Körmőcbányán, a Zechenter-féle kertben, ma is díszlik 2 tertyőfa példány, amelyek mindketteje ♂, s amelyek szélességüknél magasabbak, kúpos koronájuk körülbelül 14–15 m magas, törzsük pedig a talaj felett 40 cm magasságban mérve 167–177 cm kerületű. Bartholomaeides szerint (Comit. gömöriensis notitia. 1808 p. 701.) Dobsina és Redova vidékén egykor oly vastag törzsű példányai termettek, hogy 2 lábnyi széles, sőt két lábnyi szélesebb deszkákat is fűrészelhettek belőle. Hogy hajdan tekintélyes törzsű tiszafák voltak hazánkban találhatóak, arról tanúságot tesznek némely régi építményeink is, így pl. a bártfaiak. A budapesti 1885. évi országos kiállításon egy ezredéves, 120 cm átmérőjű tuskója volt látható (!), amely Máramaros megyéből származott.

E jel azon botanikus nevével jelzi, aki a tárgyalt növényfajt legelőször közlé hazánkban tudományos módon.

Kemény, nehéz, vereses-barna fatestét jellemzik egyrészt az annak főtömegét alkotó vermesen és csavarosan is megvastagodott edényszerű farostok; jellemzi másrészt az, hogy nincsenek benne gyantajáratok, s ezért szurkot sem tartalmaz. Derekának kérge verhenyes-barna s időszakonként nagy hoporjokban szakadozik le; évenkénti hajtásainak kérge zöld, a levelek zöldjéhez hasonló.

Levelei laposak, csúcson röviden s hirtelen kihegyezettek, szálas-lándzsásak, vagy szálasak, hosszuk 10–36 mm, szélességük 1,5–3 mm közt változó; örökzöldek. Vadon termő őshonos tiszafáink levelei színükön télen-nyáron fényeszöldek és sötétzöldek, fonákukon sápadtabban zöldek vagy sárgásan zöldek, csavarmentes eredésűek, de mintegy kétféle levén fészülve egy síkban terülnek ki. Ágai terpedten szétállók, koronája széles. Érett húsos magköpenye skarlátpiros és peremével a benne rejlő mag csúcsa fölé emelkedik; porzós virágának tengelye a körülötte levő s a kocsánt zsindelező pikkelyek csúcsait túl nem haladja, vagy csak jelentéktelenül hosszabb azoknál.

Tenyésztett tőfájának változatai, valamint a tőfajhoz csatolt alfajok (subspecies):

A) változat sárga magköpennyel:

var. *lutea* Endl. conif. 243. – [*T. baccata* fructu luteo Hort., Beissner nadelholz. 176]. Ritka helyt tenyésztik. Szép kerti dísz a piros termésűek között.

B) változatok piros magköpennyel:

I. A levelek eredésüknek megfelelően minden irányban szét- vagy felállók

var. *hibernica* Mackay fl. hibern. (1836) p. 260 pro. spec. Irlandi tiszafa. – [*T. fastigiata* Loudon arbor. frut. brit. IV. (1838) p. 2066; encycl. of trees 939 f. 1751 (1842). – *T. pyramidalis* Hort. quorund.]. Tornyos termetű, felálló ágú, többé-kevésbé keskeny s nyúlánk koronájú cserje, melynek 1 termős példányát 1780-ban fedezték fel Irlandban (Hibernia) mint önként termőt, és e példányból dugványozás útján keletkezett az a sok és változatos egyede, amelyek Európa, így hazánk kertjeit is díszítik. Feltűnő sudár termete miatt kertészeink igen kedvelik, és több változatát is tenyésztik, így különösen a sárgán tarka-forma: *aureo-varigata* Hort., Beissner l. c. 170, változatot.

II. A levelek legalább a legtöbb ágon kétféle fészültek

var. *erecta* Loud. Encycl. of trees (1842) 940. – [*T. pyramidalis* Hort; Beissner l. c. 171.]. Levelei télen-nyáron sötétzöldek, rendszerint keskenyebbek és rövidebbek; termete karcsúbb és sudarabb, mint a közönségesebb alakoké, ágai felfele irányultak. Úgy látszik, hogy e varietas névvel semmi mást sem jelöltek meg a kertészek, mint a hímvirágú (♂) *Taxus baccata* példányokat: az én megfigyeléseim ugyanis azt bizonyítják, hogy a mi tenyőfánk ♂ példányai karcsúbb, sudarabb, magasabb termetűek; ellenben tenyőfánk ♀ példányai szélesebb, boglyasabb termetűek.

var. *pendula* Hort. – [*T. Dovastoni* Hort; Beissner l. c. 172]. Hajtásai pongyolán lekonyulók. Boglyas díszcserjénk.

var. *variegata* Loudon Arbor. brit. l. c. – Levelei sárga vagy fehér színnel többé-kevésbé tarkák. Kertészeink nemigen kedvelik.

Legalább is alfajoknak tekintendők a következők:

subsp. *Taxus cuspidata* Sieb. et Zucc. Fl. jap. t. 128. – [*T. baccata cuspidata* Carr. Conif. ed. II. 733. – *T. cuspidata* H. Mayr Freundl. wald- und parkbäume p. 418 fig. 144]. Levelei kissé sarlósan ívesek és hosszasan kihegyezett csúcsukon feketés szálkával végződők. Őshona Japán, különösen Jesszo sziget.

subsp. *Taxus canadensis* Willd. spec. IV. (1808) 856. – [*T. baccata minor* Michx. Fl. americ. II, 245.]. Alacsony és terpedt cserjefa; virága és termése kisebb, mint a *T. baccata* L. tőfajáé; levelei nyáron sárgászöldek, télen rókaveresek. Porzós virágainak tengelye az öt környező pikkelyek csúcsainál nemigen hosszabb. Őshona Kanadától Virginiáig terjed. Floridában a *Taxus floridana* Nutt. N. amer. sylv. III (1854) 92; Mexikóban a *Taxus globosa* Schlechtend. Linn. XII. (1838) 496 helyettesíti.

subsp. *Taxus brevifolia* Nutt. N. amer. sylv. III. (1854) 86, t. 108. – [*T. occidentalis* Nutt. l. c.]. Porzós virágának tengelye az öt környező pikkelyek csúcsainál jóval hosszabb; levele kisebbszerű. Nyugat-Amerika őshonosa Vancouver szigettől Kaliforniáig. Nálunk jól díszlik; eddig csak Budapest kertjeiből ismerem.

Manap még mind ezek az alfajok a *Taxus baccata* L. (sens. ampl.) gyűjtőnév alatt szerepelnek. Szorosabb értelemben véve *Taxus baccata* L. név alatt azonban csupán az Európa hegyvidékeit lakó *Taxus* fajt kell értenünk, noha Linné I. c. azt írja az ő *Taxus baccata*-jához, hogy: „Habitat in Europa et Canada.” A kanadai *T. canadensis* Willd. azonban, miként jeleztük, több jellegében különbözik az európai *Taxus*-tól. Osztanunk kell e tekintetben is Grisebach (Vegetation der Erde II. 1872 p. 253) azon nézetét, hogy: Európa túlevelű fajt Észak-Amerikában rokon fajok helyettesítik; és hogy eddig egyetlen biztos példánk sincs arra, hogy az atlanti táji Észak-Amerikában honos fák valamelyike fajilag azonos volna az atlanti táji Európában honos fák valamelyikével.

Hazánkban a típusos *Taxus baccata* L. (sensu strictiore) honos, s manapság vadon csak cserje vagy cserjefa természetben található. Szálanként, többnyire hozzáférhetetlen helyeken. Kárpátainkon Szepes (!), Liptó, Turóc, Zólyom, Gömör, Abauj-Torna megyékben még sok helyt díszlik; Trencsén megyében a „Nagy Manitz” hegyen, jegenyefenyvesben bőven (! Fekete Erd. Lap. 1888 p. 971); Borsod megyéből kipsztult (Rochel misc. 1821 p. 70); a Bihar hegységen is alig van nyoma (Simk. aradmegye p. 340); a Keleti-Kárpátokon ritka (Simk. erdély flórája 596); előfordul a Délnyugati-Kárpátokban is szálanként a Herkulesfürdőnél és a Kazán-szorosban (!). Néhány év előtt még egész csoportokban díszlett a Bakonyban Herend (!), Bánd és Szentgál mellett; közölte van a Dráván túli Kalnik, Ivanscsica és Szleme hegycsoportokról; terem az ogulini Klek-hegyen s a magyar-horvát karszton több helyt, így Fiume pataka (Recsina) forrásvidékén.

Bükköseink és fenyveseink növényzeti tájának flóráját jellemzi. Az egykor bükkös Bakony dombvidékén Bándnál már mintegy 400 m t. f. magasságban tenyészik; még alacsonyabb szinttájón fordul elő a Herkulesfürdőnél (240 m) valamint az aldunai Kazán-völgy szorosának szikláján (200 m); ellenben a Keleti-Kárpátok fenyveseiben 1580 m magasságban is tenyészik (Schur enum. 625).

Virít áprilisban, májusban; terméseit ugyanazon év őszén érleli, szeptemberben, októberben. Piros terméseitől a madarak csakhamar megfosztják, és magvait a legmeredekebb szirtek fokaira, lépcsőzeteire és szakadékaira is széthordják.

Az árnyékat valamennyi őshonos fáink közül ez tűri el a legjobban; rovarok nem bántják; igen becses fatesté csaknem elpusztíthatatlan, kitűnően faragható, pácolható és fényezhető; ezért nemcsak kertjeinkben, hanem mint évezredek óta élőlő, sérüléseit könnyen kiheverő és örökzöld fa, erdeink egyes, különösen határt jelző helyein, nagyon megérdemelné a figyelmes gondozást. Kerteinkben díszgépűnek és díszbokornak is felette ajánlatos, mégpedig azért, mert a nyírást és idomítást minden baj nélkül eltűri, tehát tetszőleges idomúvá alakítható. Hogy nagy fává legyen fejleszhető, ahhoz emberöltőkön át terjedő, évszázados gondos emberi védelem szükséges.

***

Ephedra distachya L. – Kisebb Pikkelybogyó

[*Ephedra distachya* L. spec. plant. (1753) 1040, No. 1. – *Ephedra monostachya* Kit.# in Schultes ostr. fl. II. (1814) 280, et auct. hung., non L. spec. I. c. No. 2; stirps ... Linnéana hujus nominis est Sibiriae incola, a nostra stirpe habitu staminibusque minoribus tantum, aegre distincta. – *E. vulgaris* Richard conif. (1826) p. 26 tab. 4, ex parte. – *E. minor* Host flora austr. II. (1831) 671. – *E. distachya* var. *Linnaei* et var. *tristachya* Stapf. Die Arten der Gattung Ephedra (1889) 67. – *E. distachya* L.: A. Kerner fl. austro-hung. exsicc. No. 2288. – Törpe Bogyópikk: Diószegi magyar fűvészk. 546.]

Szürkészöld ágazatú félcserje, amely nálunk rendszerint 1–2 arasznyira nő meg, ritkábban magasabbra. Élvelő tökéjének és élvelő vezérágainak kérge verhenyes-barna. Vezérágai szétterülő, néha gyökerezők is, de csúcukkal felegyenesedők és abból felfele irányult, szanaszét álló számos hajtást fejlesztők. Hajtásai cikkelyesek, hengeresek, karcoltan barázdásak, barázdapartjaikon igen apró kiemelkedésekkel ellátottak, s ezért alig érdesek. Levelei csaknem hártvás szennyes-fehéres hüvelyek, amelyeknek 1–2 mm-nyi hosszú csöve a nyílásán 2 rövidke (1 mm hosszú) átellenes fogra van kiszabva. Porzós füzerei eleinte tojásdadok, elvégre hosszúkások, néha csaknem ülők, azonban többnyire elég hosszú nyelűek, nyeleik nem egyenlők, s a hosszabbak közepén cikkelyesek. Porzós virágainak porhon-oszlopocskája a virág leplén jóval túlemelkedik, és csúcán 7–8 porhont hordoz. Termős füzérkéi rendszerint nyelesek, nyeleik felálló, egyenként vagy párosan eredők; termős füzérkéjük 4–5 pár ösztörüs hüvelye felett 2 virágjuk van. Termővirágjuk mikropüle-csővecskéje eleinte egyenes, később derékon vagy csúcsa táján néha meggömbül. Magvainak csúcsa az öt környező hüvelyek burkolatából kilátszik.

A mi *Ephedra distachya*-ánk hajtásainak barázdapartjai kevésbé érdesek, mint a típusos Linné-féle dél-francia honosságú példányokéi. A hajtások barázdapartjainak nagyobb érdecsége azonban csak a Linné

jelezte eredeti termőhelyen, vagyis a „saxosis collibus marinis” kifejlődő *Ephedra distachya* példányaira jellemző; ellenben nem jellemző az ugyancsak dél-franciaországi, de már homokos tengerparton szedett példányokra, amelyeknek hajtásai ép oly kevéssé érdekesek, mint a mi rákosmezei homoki példányainké.

Virít nálunk június derekától július első feléig. Piros és gömbölyded terméseit, pikkelybogyóit, néha már július közepe táján, de többnyire csak augusztusban vagy szeptemberben érleli. Húsos, leves, tetszetős termései ehetők; egykor orvosszerű is szolgáltak.

Terjedéskörének hazánkban éri el európai legészakibb, szinte szigetszerűnek látszó határterületét. Hazánknak két területéről ösmeretes biztosan. Egyik honossági területe csupán a Tordai-hasadék nyugati mészkőfalának Torda felé eső füves lejtőjére szorítkozik; a másik honossági területe sokszorta nagyobb, s ez Közép-Dunánk mellékén, Esztergomtól Budapest vidékén át a Csepel-sziget homokmezőségéig terjed. Esztergom vidékén a dorogi és sátorközi homokdombok oldalain terem (! Feichtinger esztergom flor. 1899. p. 319); majd keletre a következő lelőhelye Piliscsaba homokdombjain van. Budapest vidékén még egy emberöltő előtt bőven termett az Óbuda és Békásmegyér közt levő homokmezőkön a Duna jobb partján, s ugyancsak a jobb parti részen a Sas-hegy és Gellért-hegy füves málló dolomitján. Budapest vidékének bal parti homokmezőin szintén bővebben termett régebben mint ma, de még ma is köti a homokot Káposztásmegyér és Rákospalota környékén valamint a Csepel-szigeten.

Terjedésköre hazánkon kívül Európa délibb részeire meg Ázsiára szorítkozik, így: Dél-Franciaországra és a szomszédos Hispániára, Észak-Itáliára s innen Dél-Tirolon át Friaulra; az általam látott, de tökéletlen herbáriumi példányok szerint a Quarnero szigeteinek némelyikére is; majd Bulgária, Románia és Dél-Oroszországra. Hogy Szibériában nem ez a mi típusos *Ephedra* fajunk, hanem egy másféle, hozzá hasonló fajváltozat terem, azt már említém. A Perzsiából és főképp Tibetből jelzett *Ephedra distachya* auct. bizonyonnyal más, a mienktől különböző faj, vagy fajváltozat.

***

***Ruscus aculeatus* L. – Szúrós Péra**

[*Ruscus aculeatus* L. spec. plant. (1753) 1041; Kiteibel# apud Schultes östr. fl. I. (1814) 108. – *Ruscus hypophyllum* auct. hung. ex loco natali indicato: non L. – *Ruscus laxus* Sm. act. soc. linn. lond. III. (1797) 334; Willd. spec. plant. IV. (1808) 874]

Vízszintesen terjedő és szétágazó gyökértörzsből bokrosan, több felálló, 3–6 dm magas, hengeres, zöld szarát növeszt. Szárai felsőbb részükön egyszerűen fürtösen elágazók; ágai hengeresek, berzedten felfelé irányultak, és állvelükkel együtt kúpos, tojásdad, vagy hosszúkás koronát alkotók. Állevelei kis pikkelyek (ezek a valódi levelei) hónaljából eredők, kemények, örökzöldek, szanaszét berzedők, átlag 2–2,5 cm hosszúak és 1–1,3 cm szélesek, tojásdadok, vagy tojásdad-lándzsásak, épélűek, csúcsukon szúrós árforma tövisbe kihelyezettek. Álleveleik rövid nyele úgy van megcsavarodva, hogy állveleinek fonáka oldalt, illetőleg kissé felfele kerül, és az egyik élük felfele áll. Virágai aprók; leplük zöldesfehéres, külső szirmai vagy 2 mm hosszúak, a belsőbbek rövidebbek. Virágait állveleinek alsó lapján, azok főerén, a főér alsó harmadrészen, fehéres, hártýas murva hónaljából növeszti: egy-egy gallérmurva hónaljában 1–2 virágot. Bogyói gömbölyűek, csaknem meggy nagyságúak, klárispirosak.

Virít márciusban, áprilisban; terméseit ősszel érleli. Kétlaki félcserje.

Egyik jellemző növényfaja a Földközi-tenger környéke növénytenyészetének. Egész törpe-csepótéket alkot eme vidék dombtájainak ritkás szikár erdeiben (tölgyesekben és babérosokban) és örökzöldes csaliájában. Szinte kiirthatatlan szúrós tenyészetű nyúg az egész Adriánk mellékén is; pedig a köznép manap is miként őselődei ugyancsak felhasználja arra, hogy belőle durva, de igen tartós seprüket készítsen. Hazánk alföldi mellékein, mint a mi telünket jól kiálló örökzöld cserjét, kerti díszül használják.

Terjedésköre az Adriától keletre és északra Horvátország dombvidékeinek köves erdein át (Schloss. et Vuk. fl. croat. 1143) eljut a Drávaig. Átlépve a Dráva határát, Somogy megyéből és Zala megyéből volt már rég ösmeretes (Dobsza, Szt-László, Gálosfa, Keszthely: Kit. manuscr. in Neilreich ung. slav. 57), majd Baranya megyéből Sellye, Nagynyárad, Pécs, Harsány, Hosszúhetény környékén (Janka öst. bot. zeit. XVII. 127; Simk. akadém. közl. XI. 203) lett elég bőven megfigyelve. Baranya megyétől a Nagy-Alföld vet kelet felé való elterjedésének gátat egész a bánási hegyekig, ahol Versecz hegyvidékén ismét bőven tenyészik. Innen észak felé Arad megye dombvidéke erdeiben ütött tanyát, így a Drócsa alján, Borossebes és Ódézna dombjain (Simk. aradmegye. 298); végül Bihar megyében éri el hazánkban legészakkeletibb tenyésző telepét Nagyvárad környékén a Somlyó-hegyen, valamint Száldobágy és Hegyközülak erdeiben (Simk. in Bunyitai nagyvárad természetrajza 1890 p. 125). Székelyhíd vidékéről, ahonnan Janka közölte (öst. bot. zeit. XI. 167; XIII. 114), már az 1870-es években kipusztult, azokkal az erdőkkel együtt, amelyekben tenyészett.

***Ruscus hypoglossum* L. – Kétnyelvű Péra**

[*Ruscus Hypoglossum* L. spec. plant. (1753) 1041; Lumnitzer fl. pos. 451; Endlicher fl. pos. 171, cum icone optima! – *Bislingua* Clusius# pann. 270.]

Vízszintesen növekedő gyökértörzséből el nem ágazó, vagyis ágatlan felálló szárakat növeszt. Szárai 3–5 dm magasak, hengeresek; felsőbb részükön jókora nagyságú, de kissé hártvás pikkelyeik (vagyis valódi levelek) hónaljából aránylag nagy, 5–10 cm hosszú és 2–4,5 cm széles, élénkzöld alleveleket fejlesztők. Állevelei szélesebben vagy keskenyebben tojásdad-hosszúak, örökzöldek, vállukon a megcsavarodott rövid nyelükbe keskenyedők, csúcukon tövistelenek, gyengén, puhán hegyesek. E széles, hegyes nyelvhez is hasonlítható allevelei felfele fordított alsó lapjának közepén, az állével odáig vastagabb közepérből ismét egy kisebbszzerű, de 12–16 mm hosszú és hosszúkás-tojásdad zöld állévelke (nyakcsap) ered – ezért: kétnyelvű = *bislingua* –, amelynek hónaljából fejlődik csomósan összeillesztett 5–6 virága. Virágai aprók, leplük fehéreszöld, külső szirmai vagy 3–4 mm hosszúak, a belsőbbek rövidebbek. Bogyói gömbölydedek, meggy nagyságúak, skarlátpirosak.

Virít a délibb vidékeken márciusban, az északibb vidékeken április–májusban. Terméseit ősszel érleli.

Ez is a Földközi-tenger környéke növénytenyészetének egyik jellemző növényfaja.

Terem árnyas hegyi erdők, főképp bükkösök, köves, televényes talaján, főképp mészköves hegyeken. Legészakibb lelőhelyei hazánkban vannak, mégpedig Pozsony megyében a Kis-Kárpátok keleti felén Szentgyörgy és Losoncz között (! Lumnitzer l. c.), ahonnan már Clusius is ősmerte. Hogy Galícia határán a Pieninekben (Knapp pflanzen galiz. 1872 p. 60) is otthonos volna, azt az újabb kutatások (Filarszky pieninek. 1898 p. 54) nem erősítik meg. Nem terem manapság a Nagyvárad határán elterült Száldobágyi-erdőben sem, ahonnan Steffek közölte volt (öst. bot. zeit. XIV. 174). Ritka Arad megyében, Menyháza, Ódézna, Draucz és Gyorok hegyein (Simk. aradmegye 298), bővebben található a Verseczi-hegységben: Versecz, Oravicza, Csiklova, Zokolvár erdeiben (!); továbbá Baranya megyében Harsány, Hosszúhetény és Pécs hegyein (Simk. akad. közlem. XI. 203). Közölve lett továbbá: Szent-László és Gálosfa mellől Somogy megyéből (Kit. in Neilr. ung. slav. 57); a Fruska goráról különösen Cserevicz vidékéről (Schneller ap. Kanitz et Knapp slav. 84); a Papuk hegységről Drenovác és Kutyevo közt (Rel. Kit. 70), valamint Daruvár és Pakrácz mellékéről (Schloss. et Vuk. fl. croat. 1144); a Garics hegységről, vagyis a Moslavináról (Schloss. öst. bot. zeit. IV. 123); az Ivancica hegységről, így Radoboj környékéről (Wierz. ivansc. 203; Sapetra fl. karlst. 17); a Kalnik, a Szlema és a Szamobori hegységről (Schloss. et Vuk. l. c.); Károlyváros mellékén Vukmanics hegyeiről (Sapetra l. c.); előfordul a Risnyák hegycsoportjában több helyt (!); közölve lett a Plesevisa és a Velebit több hegyéről (Kit. diar. 9, 11).